

Lidia Colesnic-Codreanca

GRAMATICA BILINGVĂ DE LA 1865 – PRIMA GRAMATICĂ CU ALFABET LATIN DIN BASARABIA

În situația lingvistică diglosică din Basarabia secolului al XIX-lea au apărut un șir de gramatici și dicționare, care încercau să stabilească niște norme literare pentru limba română utilizată aici. Efortul intelectualilor basarabeni, trecuți prin școala rusă, care s-au încadrat în această muncă de elaborare și editare a materialelor didactice la limba română este ocolit și, aproape, uitat. Ne întrebăm, totuși, ce proces lingvistic a avut loc în spațiul dintre Prut și Nistru pe parcursul secolului al XIX-lea, luând în calcul opera lexicografică și gramaticală elaborată aici?

Primele două gramatici, apărute în Basarabia, cea de la 1819 (Scurtă Russască gramatică cu tălmăcire în limba Moldovenească, pentru ucenicii Seminariei Chișinăului și ale altor școli din Basarabia) și cea de la 1827 (Gramatică Russască și Rumânească, închipuită de Ștefan Margela), au fost niște gramatici ale limbii ruse traduse în românește. Prima gramatică a limbii române a fost cea de la 1840, scrisă de Iacob Ghinculov în limba rusă (Nacertanie pravil valaho-moldavskoi grammatiki). Și doar gramatica de la 1865, Cursulu primitiv de limba rumână, compus pentru școlile elementare și IV clase gimnasiale de Ioannu Doncevu/ Nacialinâi curs Rumâncago iazâca, sostavlennâi dlea nizșih ucilișci i IV classov ghimnazii I.D., editată la Chișinău, cu litere latine, în Tipografia lui Akimu Popovu, a fost un veritabil manual de limba română din acea perioadă.

O deosebea de gramaticile de peste Prut, apărute în acel timp [1], la prima vedere, doar faptul că era bilingvă, întrucât răspundea solicitărilor situației lingvistice din Basarabia. Dar, la o examinare mai atentă, observăm că este un manual cu totul original, bazat pe experiența de predare a lui Doncevu, materialul gramatical fiind repartizat pe lecții, ca la orele de predare.

Gramatica începe cu Indecșulu/Oglavlenie, adică cuprinsul, care ne arată că autorul separă materialul gramatical în două cărți: ABECEDĂ RUMÂNĂ pentru anul I-II de studii și LIMBA NEO-RUMÂNĂ pentru anul III de studii [2].

ABECEDA RUMÂNĂ /Azbuca rumânscaia/ începe cu o PREDISLOVIE (Procurvântare) în limba rusă, din care aflăm că până la acel moment limba română se preda în cele șapte clase ale Liceului Regional din Chișinău, deschis în 1833, în mod obligator doar acelor elevi care nu doreau să studieze germana [2, p. 1]; se mai preda în unele școli ținutale: școala nr. 1 și nr. 2 din Chișinău, școlile ținutale din Orhei, Bălți, Soroca, Hotin; în Seminarul Teologic din Chișinău; în multe școli de la sate și aproape în fiecare școală parohială din Basarabia [2, p. 1]. Observăm că Ioan Doncevu este pătruns de necesitatea studierii limbii române în profunzime, indicând că scopul predării limbii Române în instituțiile de învățământ pentru băieți (și pentru fete) din Regiune este crearea posibilităților ca elevii să o poată studia în măsura în care ea le este necesară și utilă fiecăruia; ca elevii să capete acel nivel de pregătire, care, după absolvirea Liceului Regional, le-ar permite unora dintre ei să ocupe posturile de profesori, la disciplina Limba Română, în școlile ținutale sau cele de traducători în activitatea administrativă locală.

Tot din acest cuvânt introductiv, mai aflăm că la acea vreme, în Basarabia, lipseau cu desăvârșire manualele de limbă română. Descoperim și opinia lui Doncev vis-a-vis de manualele de peste Prut, deja editate: „cele câteva gramatici de limbă Română și manuale de peste hotare, pe care le-am cunoscut, sunt prea nesatisfăcătoare și nici pe departe nu corespund scopului de material didactic” [2, p. II].

Această PROCUVÂNTARE ne dezvăluie personalitatea lui Ioan Doncev, spirit combativ, cu profundă pregătire filologică, cu dar pedagogic și multă experiență de predare. Autorul recunoaște că „nu este nimic mai dificil decât a propune o metodă și un îndrumar pentru studierea unei discipline, în care mai sunt încă atât de multe reguli gramaticale și filologice nestabilizate și discutabile” [2, p. III].

Astfel, în partea I a manualului, în ABECEDĂ RUMÂNĂ, autorul își propune ca limba română să nu fie studiată unilateral, adică numai prin alfabetul românesc bisericesc, sau numai prin cel al limbii neo-române. De aceea recurge la predarea treptată a schimbărilor de caractere. Expunerea materialului începe cu Literile slavo-rumâne, de tipu rumânu [2, p. 3], continuând cu „Unele litere chirilice, slavo-rumâne, ce se „ntâmplă în cărțile bisericești și”n multe manuscripturi vechi, valaho-moldave” [2, p. 4]. Apoi, recomandă Începerile fundamentale de calligrafie – modele de scriere caligrafică a literelor „rumâne de șriftulu veche”. Continuă cu Metodu practiculu de citire și de scriere rumână, repartizat în 28 de lecții, având următoarea notă la final: „Tote lecțiile aceste îndată se cade a le modifica și pe șriftulu modernu, după modelulu lecției 28” [2, p. 28]. Este, așadar, prima gramatică a alfabetului de tranziție.

Manualul recomandă și un șir de texte românești (Datoriele sholeriloru cătră Dumnedzeu; Datoriele sholeriloru cătră sine însuși/ Obeazannosti uceașchisea, pentru citire și traducere în limba rusă. După care urmează Sentenții morale, toate însoțite de aceeași notă: „După citire și traducere, îndată să cade a se îndeletnici și cu modificare pe șriftulu nou (modernu), după modelulu lecției 28” [2, p. 33].

Mai include și Nește anecdote, (24 la număr); Câte-va fabule/ Nescolico basen (10 fabule); Cimilituri /zagadki/ (18 ghicitori, cu răspunsurile la final); Câte-va proverbe /Nescolico posloviț (57 de proverbe). Apoi Schimbările unoru litere în alfavitulu rumânu: Și Lămurire Schimbărei șrifteloru, deosebit de utilă și pentru noi, cititorii de astăzi. Se indică ȘRIFTELE: celu bisericescu (chirilicu), paralel cu celu veche (slavo-latinu) și câteva propoziții transliterate. După care urmează Diferite FRAGMENTE, de șriftulu celu veche (slavo-latinu), vreo 7 texte. Doncev recomandă elevilor câteva fragmente DIN ISTORIE MOLDOVEI (de prof. Albinetu), și anume: Despre cele mai vechi întâmplări ale Daciei, până la cădere ei sub Romani; Împoporare Daciei prin coloniști, aduși din Italie; Despre schimbările numelui Rumâniloru Daciei în “Vlahi, seu Valahi.

Anul întâi de studii (deci, cl. I) încheie cu Rugăciunile de dimineață, De seară etc. pe 27 de pagini!

Cursul II al ABECEDEI RUMÂNE, cuprinde: *Fabule*, *Verse* și *Proză* din Al. Donici, V. Alexandri, G. Alexandrescu, etc. Fragmente din Botanică, din Mineralogie.

Cursul III este LIMBA NEO-RUMÂNĂ, care începe, la fel, cu alfabetul și Câte-va reguli generale de artă calligrafică. Urmează MODIFICAȚIE paralelă literolu rumâne. Sunt indicate literele vechi, iar, paralel - literele noi, alături pronunția.

Regulele citirei și scrierei neo-rumâne/Pravila novo-rumânsçago citenia i pisima/ și texte DIN ZOOLOGIE; Câte-va versificații rumâne/ Nescolico rumânskîh stihoslojenii, I. Balade de V. Alexandri; Elegii de D. Bolintineanu; III: Doine și cântece de aceeași autori.

Pentru anul IV de studii este preconizată GRAMATICA Rumână, alcătuită din două părți: I. Etimologie și II. Sintaxa generală.

Etimologia cuprinde 11 capitole, începe cu câteva explicații privind literele alfabetului latin, 27 de litere, definiția silabei, și Feliurime cuvintelor etimologice (Părțile de vorbire), în care explicațiile sunt traduse, paralel, pe aceeași pagină, în rusește. De reținut că, spre deosebire de gramaticile anterioare, unde era utilizat doar metalimbajul calchiat (cf.:numele îmființate, numele alăturate, parte bărbătească/ femeiască, căderea, graiul, înjugarea, etc.), în această gramatică pentru prima dată este utilizată terminologia gramaticală românească:

„articulu, numele substantivu, genulu, numerulu, declinare, cadzu, numele adjectivu, numele numeralu, pronumele, verbulu, adverbulu, prepoziție, conjuncție, interjecție”.

De asemenea, tot pentru prima dată, se atestă și un șir de tabele recapitulative. Observăm o muncă imensă a autorului, care s-a străduit, în varianta rusească a manualului, publicată, paralel, pe aceeași pagină cu varianta românească, să traducă în rusește nu numai explicațiile și definițiile, ci și fiece exemplu.

Partea a II, *Sintaxa generală*, este alcătuită din 5 capitole: Părțile temeinice și formele propozițiilor gramaticale, Propoziție capitală, Propozițiile deplinitive, Formele propozițiilor (istorice: „Dumnezeu a zidit cerul și pământul”; imperative; interrogative; exclamative); Semne gramaticale (etimologice/ diacritice/ și sintactice/ de punctuație/). Prosodia sau accentuarea cuvintelor.

Aici, în partea a II-a, se evidențiază capitolul *Dialectele limbei rumâne*, în care se explică că, după pronunțarea deosebită a unor litere române, vocale și consoane, și după întrebuintărea „unor cuvinte rumâne, care după dialectu își au însemnanța lor, limba rumână se compune din două temeinice dialecte: din dialectul celu valahu (limba bucureșteană, muntenească) și din dialectulu moldavu (limba iassiană, moldovenească)”. Urmează un tabel cu „literele care se întrebuintează, întru deosebire acestoru dialecte”:

Și exemple: „cele Moldave: masă, de asupra, șerpe, pe, fâlie, românu, ceriu, pâne” etc. și „cele Valahe: mesă, d’asupra, șerpe, pâ, felie, rumânu, ceru, pâine”. Apoi un șir de cuvinte din cele două dialecte: 1) „curechiu, moșu, bunelu, ometu, pepene, zămosu” etc. – 2) „vardzâ, unchiu, moșu, zăpadă, castravete, pepene galbinu”.

Gramatica încheie cu un VOCABULARIU RUMÂNNO-RUSSESCU.

Cursul primitiv de limbă română al lui Ioan Donceev, de la 1865, a fost unicul manual de gramatică a limbii române editat în Basarabia secolului al XIX-lea cu litere latine. În 1923 Ștefan Ciobanu scria despre manualul lui Donceev: „Cu toate că autorul întrebuintează multe neologisme, care nu erau cunoscute în Basarabia, gramatica lui, scurtă, concisă și clară este foarte accesibilă chiar și pentru vremurile de astăzi” [3, p. 130].

Ioan Donceev ne-a dat o lecție de patriotism nedeclarat. A înțeles că manualele românești, apărute peste Prut, nu pot fi utilizate în contextul basarabean, eterogen, de atunci. S-a pătruns de necesitatea studierii limbii române de către băștinași, dar, mai ales, de către alolingvi. Ne-a lăsat o gramatică originală sub toate aspectele. Este prima gramatică din Basarabia, care face tranziția lentă de la alfabetul chirilic la cel latin. Care s-a debarasat de vechiul metalimbaj gramatical, calchiat din rusește, și preluat de gramaticile apărute aici până la 1865.

În concluzie, considerăm că procesul lingvistic în care s-a încadrat Ioan Donceev, profesor de limba română la Liceul Regional din Chișinău, a fost unul de conservare și de promovare a limbii române în condițiile asimilării lingvistice forțate promovate de glotopolitica țaristă în Basarabia secolului al XIX-lea.

Referințe bibliografice

1. *Gramatec'a limbei române, edițiunea II independentă de Timofeiu Cipariu*. Blasiu, 1958; *Gramatică Românească pentru scoalele primare de Nicolae Măcărescu*, Edițiunea II. Iași, 1850 (cu litere slavo-românești). *Gramatica limbei române de prof. G. Hill*. București, 1958.
2. *Cursulu primitivu de limba rumânâ compusu pentru sholele elementare și IV clase gimnasiale de Ioannu Doncevu/ Nacialinâi curs Rumânsçago iazâca, sostavlennâi dlea nizșih ucilișci i IV classov ghimnazii I. D. Kișineu, 1865*.
3. Ștefan Ciobanu. *Cultura românească în Basarabia*. Chișinău, 1923.

Institutul de Filologie
(Chișinău)